

GAMARRA & GARCIA
conservació i restauració S.L.

INFORME

Cales estructurals i dels revestiments (capes pictòriques)

Ermita de Sant Hilari (Abrera. Baix Llobregat)

DESEMBRE 2019

INDEX

- 3 Estudi revestiments (objectius).
- 6 Ubicació de les cales.
- 9 Relació de les cales.
- 17 Documentació fotogràfica.
- 32 Conclusions.
- 33 Pla d'actuació. Pintures murals de l'Ermita de Sant Hilari (Abrera).

ESTUDI REVESTIMENTS (OBJECTIUS)

Dins de l'estudi i recerca dels diferents elements patrimonials del conjunt arqueològic de Sant Hilari (Abrera), s'inclou l'edifici de l'Ermita ubicada dins de l'àrea arqueològica.

L'objectiu principal de la realització de les cales a l'exterior de l'edifici es constatar el tipus de paraments, i si es corresponen amb la mateixa tipologia que a l'interior.

Tanmateix s'intentarà esbrinar l'origen de l'asimetria respecte a la porta principal dels paraments.

En referència a les cales interiors, a partir d'examen visual exhaustiu s'han diferenciat els diferents revestiments que cobreixen la volta, els arcs i els paraments, escollint les zones on es realitzarà l'obertura de les cales.

Ermita de Sant Hilari (Abrera)

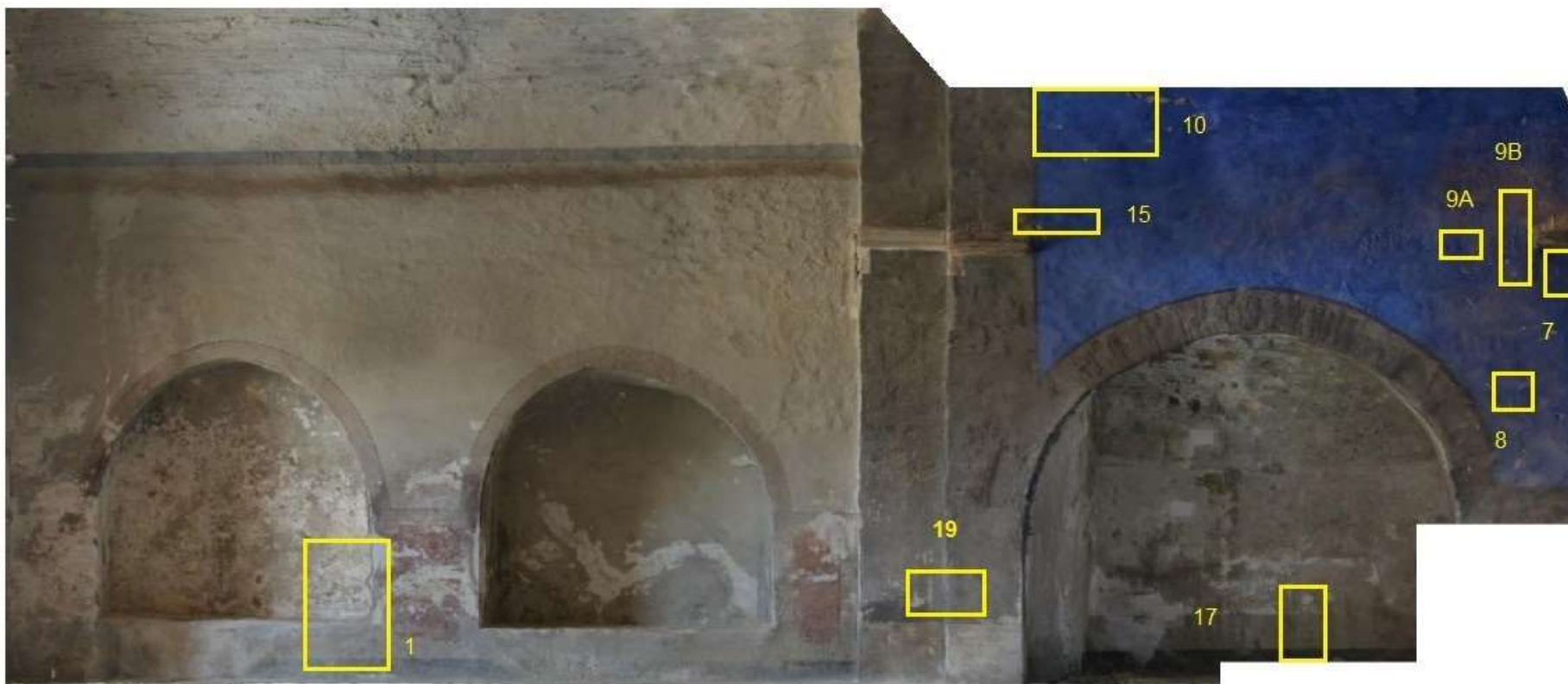
Ubicació de les cales exteriors

La metodologia inclou cales només de capa pictòrica i d'altres que inclouen també l'estudi estructural del parament. Es realitzen mecànicament, a punta de bisturí, amb cura per poder identificar i diferenciar quantes intervencions existeixen i quins materials les componen; i amb escarpes i martell les de nivell estructural.

L'objectiu es el d'obtenir una visió estratigràfica dels diferents revestiments que es sobreposen als paraments, i extreure una hipòtesi de la seva relació amb les fases constructives de l'edifici.

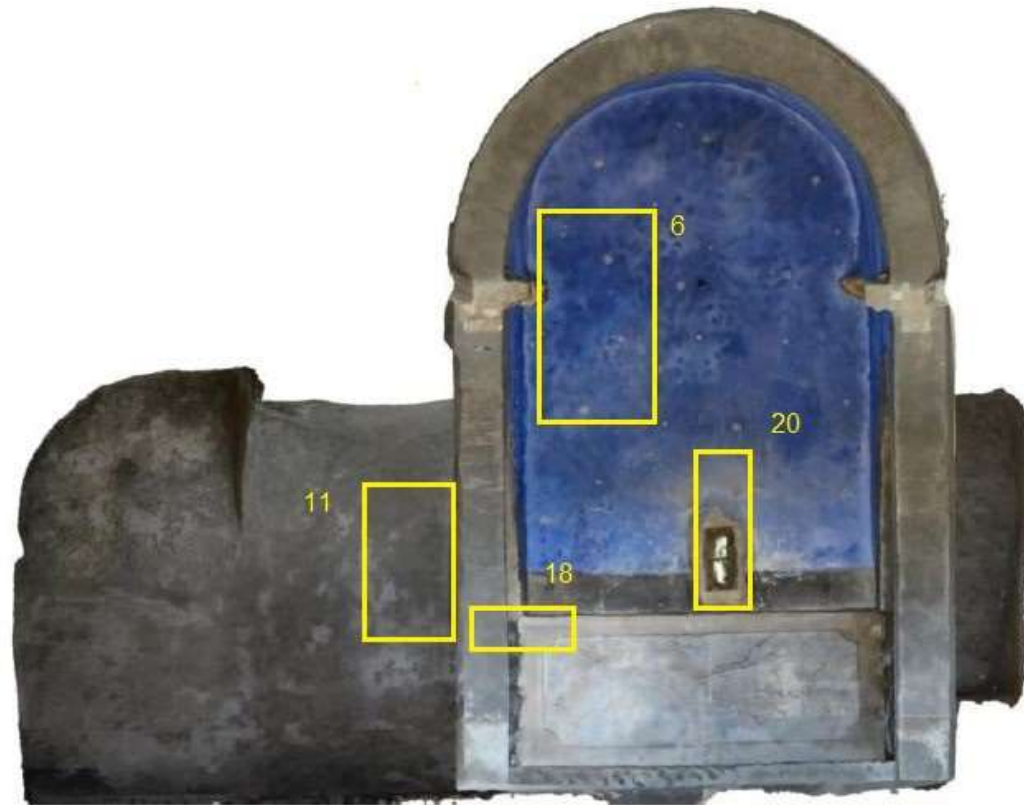

Execució de les cales pictòriques i estructurals

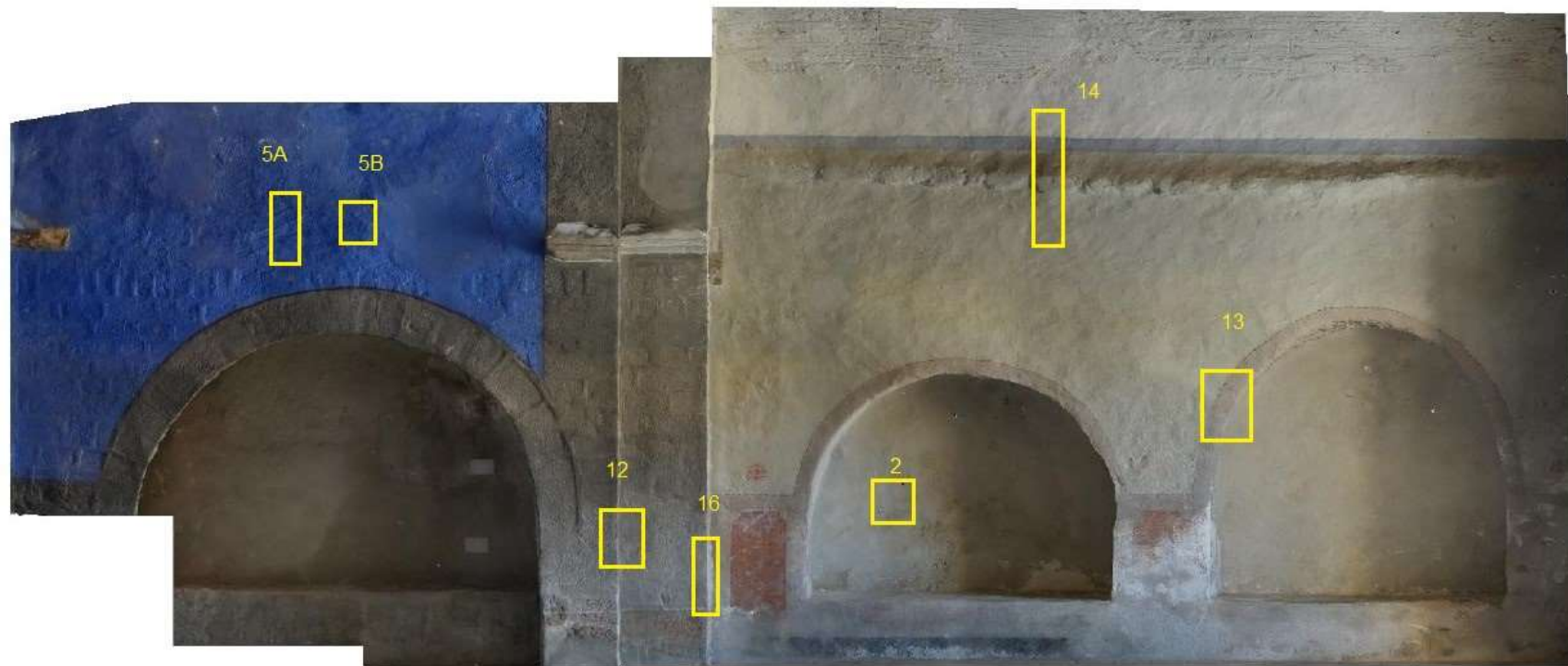
Esglesia: Alçats interior nord

Ubicació de les cales

Esglesia: Alçat interior est

Ubicació de les cales

Esglesia: Alçats interior sud

Ubicació de les cales

RELACIÓ DE CALES

CALA	TIPUS/UBICACIÓ/OBJECTIU	METODOLOGIA	RESULTATS (de superfície al suport)
1	- Estructural. - Interior nord. - Comprovar la continuïtat del mur romà per la cara interna de l'edifici, i la similitud amb el mur oposat interior (sud).	- Mecànic a bisturí. - Mecànic amb escarpa i martell. - S'allarga la cala per comprovar que no hi ha continuïtat en la peça de signinum.	1. Pintura al tremp gris. 2. Pintura al tremp blanca. 3. Morters de reparació de ciment. 4. Arrebossat general amb calç de baixa qualitat (presència de pedres de calç). 5. Parament de pedra i elements reutilitzats (fragment de signinum a la banqueteta).
2	- Estructural. - Interior sud. - Comprovar similitud amb la cala 1.	- Mecànic a bisturí. - Mecànic amb escarpa i martell.	1. Pintura al tremp gris. 2. Pintura al tremp blanca. 3. Arrebossat general amb calç de baixa qualitat (presència de pedres de calç). 4. Parament de pedra. Respecte a la tècnica constructiva presenta menys còdols que la cala 1, però el morter es similar a primer cop de vista.
3	- Estructural. - Exterior sud. - Comprovar similitud amb la cala 2 (interior sud).	- Mecànic amb escarpa i martell.	1. Revestiment de calç o mixt de ciment i calç amb àrids gruixuts. 2. Parament de pedra amb morter de junta amb pedretes. Tècnica constructiva idèntica a la cara interna del mur.

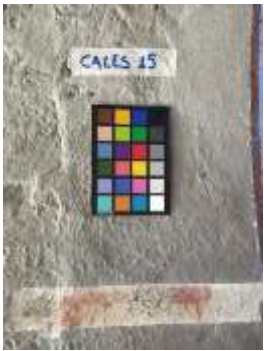

CALA	TIPUS/UBICACIÓ	METODOLOGIA	RESULTATS (de superficial al suport)
4A	- Estructural. - Exterior oest. - 4A i 4B : En general comprovar simetria costat esquerre i dret, i si es troba un afegit de mur de façana.	- Mecànic amb escarpa i martell. - Es realitza en una zona alta del mur perquè a la part inferior hi ha moltes irregularitats i reparacions, i per veure si hi ha afegit ja que hi ha diferents amplada.	1. Revestiment de calç o mixt de calç i ciment amb àrids gruixuts. 2. Parament de pedra amb morter de junta amb pedres petites, molt pobre en calç. No hi ha diferenciació de paraments.
4B	- Estructural. - Exterior oest.	- Mecànic amb escarpa i martell. - Es decideix allargar la cala 4A per comprovar si hi ha afegit de parament de mur (per donar més amplada).	1. Arrebossat de gra gruixut. 2. Parament de pedra amb morter de junta amb pedres petites, pobre en calç i fragments d'opus (elements reaprofitats). No hi ha diferenciació de paraments.
5A	- Estructural. - Interior sud. - 5A i 5B : Comprovar la secció dels diferents estrats, morter i capa pictòrica. A partir d'una reparació.	- Mecànic a bisturí. - Mecànic amb escarpa i martell.	1. Pintura al tremp de color blau. 2. Pintura al tremp de color gris. 3. Encalçinat blanc. 4. Ciment de reparació. 5. Restes de pintura al fresc de color vermell. 6. Morter de revestiment vermellós amb pedres de calç.

CALA	TIPUS/UBICACIÓ	METODOLOGIA	RESULTATS (de superficial al suport)
5B	- Estructural. - Interior sud.	- Mecànic amb bisturí. - Mecànic amb escarpa i martell.	1. Pintura al tremp de color blau. 2. Pintura al tremp de color gris. 3. Pintura al tremp de color blanc. 4. Morter de reparació de ciment o mixt amb calç. 5. Parament de carreus regulars de pedra sorrenca lligades amb morter vermellós, ric en xamota o pols de ceràmica triturada i calç (amb pedres de calç).
6	- Pintura. - Interior est. - Comprovar si hi ha pintura.	- Mecànic amb bisturí. - Mecànic amb escarpa i martell. - Ulleres de lupa binocular. - Es realitza una cala gran seguint la figuració i varies més petites com a sondeigs.	1. Pintura al tremp de color blau amb estels de purpurina platejada. 2. Pintura al tremp de color gris. 3. Pintura al tremp de color blanc. 4. Encalçinat amb gruixos irregulars 5. Pintura la fresc de color vermell, blanc, grocs i taques fosques de fum d'aspecte oliós. Figuració (Sant).
7	- Pintura. - Interior nord. - Comprovar si hi ha pintura a la mènsula.	- Mecànic amb bisturí. - Mecànic amb escarpa i martell.	1. Pintura al tremp de color blau. 2. Pintura al tremp de color gris. 3. Pintura al tremp de color blanc 4. Encalçinat blanc.

CALA	OBJECTIU/TIPUS/UBICACIÓ	METODOLOGIA	RESULTATS (de superficial al suport)
8	- Pictòrica. - Interior nord. - Comprovar la relació amb la fàbrica de pedra.	- Mecànic amb bisturí. - Mecànic amb escarpa i martell.	1. Pintura al tremp de color blau. 2. Pintura al tremp de color gris. 3. Pintura al tremp de color blanc. 4. Encalçat blanc. 5. Encintat de morter de calç similar al morter sobre el que es troben les pintures. 6. Carreus regulars de pedra sorrenca. Fàbrica de pedra i encintat son del mateix moment.
9A	- Pictòrica. - Interior nord. - Comprovar si hi ha capa pictòrica per sobre i per sota del lloc que devia ocupar la cornisa (que ja no hi es).	- Mecànic amb bisturí. - Mecànic amb escarpa i martell.	1. Pintura al tremp de color blau. 2. Pintura al tremp de color gris. 3. Pintura al tremp de color blanc. 4. Encalçat blanc o 5. Parament de pedra. No es troba capa pictòrica, ja que es tracta de la pedra trencada que formava la cornisa.
9B	- Estructural. - Interior nord. - Comprovar la continuïtat dels elements que formaven la cornisa dels paraments originals de l'edifici.	- Mecànic amb bisturí. - Mecànic amb escarpa i martell.	1. Pintura al tremp de color blau. 2. Pintura al tremp de color gris. 3. Pintura al tremp de color blanc. 4. Encalçat 5. Parament de pedra. Constatació del mateix morter de junta que al parament de carreus regulars, comprovació del retallat intencionat de la cornisa.

CALA	OBJECTIU/TIPUS/UBICACIÓ	METODOLOGIA	RESULTATS (de superficial al suport)
10	- Pictòrica. - Volta (nord). - Comprovar si hi ha restes de capa pictòrica.	- Mecànic amb bisturí. - Ulleres de lupa binocular. - Pinzell de pèl curt per eliminar el encalçinat pulverulent sobre la capa pictòrica sense fer malbé el morter preparatori de la mateixa (amb moltes irregularitats).	1. Pintura al tremp de color blau amb estels de purpurina platejada. 2. Pintura al tremp de color gris. 3. Pintura al tremp de color blanc. 4. Reparació d'esquerda feta amb morter portland o mixt. 5. Encalçinat blanc (irregular i gruixuda). 6. Restes de capa pictòrica de color vermell, blanc i groga. Figuració (àngel) i decoració.
11	- Estructural. - Arc absis interior nord. - Comprovar si hi ha restes de capa pictòrica.	- Mecànic amb bisturí. - Ulleres de lupa binocular. - Pinzell de pèl curt per eliminar el encalçinat pulverulent sobre la capa pictòrica. La policromia presenta bona cohesió amb el morter.	1. Pintura al tremp de color gris. 2. Pintura al tremp de color blanc. 3. Reparació d'esquerda feta amb morter portland o mixt. 4. Encalçinat blanc (irregular i gruixuda). 5. Pintura al fresc de colors vermell, groc traços de dibuix amb carbó i negre. Taques fosques de fum d'espelmes. Figuració (Sant).

CALA	OBJECTIU/TIPUS/UBICACIÓ	METODOLOGIA	RESULTATS (de superficial al suport)
12	- Pictòrica. - Interior sud. - Comprovar si hi ha restes de capa pictòrica.	- Mecànic amb bisturí.	1. Pintura al tremp de color gris. 2. Pintura blanca al tremp 3. Encalçinat irregular. 4. Parament de carreus de pedra tallada (arc). Comprovació que els carreus tallats dels arcs podrien ser vistos sense encalçinat a la primera fase de l'ermita.
13	- Pictòrica i estructural. - Interior sud. - Comprovar les marques de canyís.	- Mecànic amb bisturí. - Mecànica amb escarpa i martell.	1. Pintura al tremp de color gris amb decoració de línies i formes geomètriques en color. 2. Pintura blanca la tremp. 3. Encanyissat amb morter pobre en calç. 4. Parament constructiu de pedra molt irregular amb fragments ceràmics i morter pobre en calç.
14	- Pictòrica i estructural. - Interior sud. - Comprovar la composició de la imposta de la nau principal.	- Mecànic amb bisturí. - Mecànic amb escarpa i martell.	1. Pintura al tremp de color gris amb decoració de línies amb colors de diferents grisos. 2. Pintura blanca al tremp. 3. Parament constructiu de pedra molt irregular amb fragments ceràmics i morter pobre en calç.

CALA	OBJECTIU/TIPUS/UBICACIÓ	METODOLOGIA	RESULTATS (de superficial al suport)
15	- Pictòrica. - Interior nord. - Comprovar la continuïtat de la pintura de l'absis al segon arc.	- Mecànic amb bisturí.	1. Pintura al tremp de color gris amb decoració d'una línia marró. 2. Pintura al tremp blanca 3. Encalçinat amb gruixos irregulars. 4. Revestiment amb línies vermelles de pintura al fresc de to vermellós i groc. 5. Pedra vista (dovelles de l'arc).
16	- Pictòrica. - Arc de la volta. Interior sud. - Comprovar si hi ha sòcol al segon arc.	- Mecànic amb bisturí.	1. Pintura al tremp de color gris amb línies i formes geomètriques de color vermell. 2. Pintura al tremp blanca. 3. Revestiment vermellós amb restes de pintura negra.
17	- Pictòrica i estructural. - Capella interior nord. - Comprovar possible relació amb la part exterior d'aquest parament.	- Mecànic amb bisturí. - Mecànic amb escarpa i martell.	1. Pintura al tremp de color gris amb decoració de línies de diferents to de grisos. 2. Encalçinat de calç gruixuda. 3. Reparacions amb ciment. 4. Revestiments vermellós amb restes de pintura al fresc vermella. 5. Materials constructius de pedra de còdols grans de riu i pedres irregulars lligades amb morter de calç (amb pedres de calç).

CALA	OBJECTIU/TIPUS/UBICACIÓ	METODOLOGIA	RESULTATS (de superficial al suport)
	18 -Estructural. - Arc lateral de l'absó (Interior est). - Comprovar relació amb l'altar.	- Mecànic amb escarpa i martell.	1. Pintura al tremp de color gris amb decoració de línies amb colors de diferents grisos i marró. 2. Pintura blanca al tremp. 3. Materials constructius de pedra i ceràmica molt irregular, lligats amb morter de calç.
	19 -Estructural. - Interior sud. - Comprovar la relació entre els dos arcs.	- Mecànic amb escarpa i martell.	1. Pintura al tremp de color gris. 2. Pintura blanca al tremp. 3. Capa de morter de ciment portland. 4. Materials constructius de carreus regulars de pedra sorrenca molt erosionada, lligats amb morter de calç (amb pedres de calç). El dos arcs son del mateix moment. Es troben travats.
	20 - Pictòrica i estructural. - Interior est. - Comprovar l'estructura de la finestra.	- Mecànic amb bisturí. - Mecànica amb escarpa i martell.	1. Pintura al tremps de color blau amb estels de purpurina platejada. 2. Pintura al tremp de color gris. 3. Pintura blanca al tremp. 4. Reparació d'esquerda feta amb. Morters amb ciment portland i mixt. 5. Encalçinat irregular i gruixuda. 6. Pintura al fresc amb color vermell. 7. Morter de revestiment vermellós. 8. Carreus de pedra treballada per formar la finestra.

DOCUMENTACIÓ FOTOGRÀFICA

CALA 1

CALA 2

CALA 3

CALA 4A

CALA 4B

CALA 5

CALA 6

CALA 7

CALA 8

CALA 9A

CALA 9B

CALA 10

CALA 11

CALA 12

CALA 13

CALA 14

CALA 15

CALA 16

CALA 17

CALA 18

CALA 19

CALA 20

CONCLUSIONS

Del conjunt de cales realitzades podem deduir tres grans fases constructives o de reformes que afecten de manera global a L'edifici.

1. Reutilitzant les estructures romanes del subsòl es construeix l'església amb la que es relacionen les pintures. Aquesta església es construeix amb pedra sorrenca escairada i també amb còdols de riu. Amb carreus de mida petita i mitjana i un morter de calç no massa depurat i ric en ceràmica triturada en la seva composició, donant aquest morters vermellosos que es descriuen a les cales.

Aquesta primera església avarca des de l'absis, la capella lateral, i els dos arcs centrals amb les cornises i caps de pilastres ornamentats. Damunt d'aquestes estructures constructives trobem les pintures murals figuratives al fresc.

2. Una segona fase de reforma general la trobem a la nau gran amb la volta d'encanyissat. Aquí la factura dels murs es completament diferent, amb molt tipus de materials que conformen els murs i els morters lligants no presentant ceràmica triturada a la seva composició. Tots els morters son pobres en calç i amb calç mal apagada o de baixa qualitat.

Aquesta construcció de la volta obliga a doblar l'amplada dels murs per suportar el pes, creant-se les banquetes (arcs). Desconeixement si es en aquesta fase quan es modifiquen les dimensions originals de la nau central que funcionaria conjuntament amb els arcs, l'absis i la capella lateral o no.

Sabem que als murs de la nau no apareixen restes de pintura al fresc. Es podria relacionar aquesta fase al moment en que les pintures s'oculten darrera l'encalçat gruixut i amb posterioritat uns treballs de reparació d'esquerdes i forats.

3. La tercera gran fase de reforma que presenta l'ermita és la que ens porta a la imatge actual. Amb la porta i l'òcul desplaçat del centre de la façana. Les reparacions amb morters mixtes de ciment i calç (o sols de ciment), i les pintures al tremp ornamentals. Aquesta actuació, com molt tardana, és de finals del segle XIX o principis del XX. Per la qualitat de la pintura i dels morters (encara que a segons quins llocs, als anys 50 es treballava també amb aquest tipus de pintures). En aquesta fase també es quan es construeix l'altar actual.

FASES DEL PLA D'ACTUACIÓ. PINTURES MURALS DE L'ERMITA DE SANT HILARI (ABRERA)

- I. Descobriment total de la capa pictòrica al fresc, i analítica de materials pictòrics i orgànics, per determinar l'estat de conservació i quantificar la seva restauració i posada en valor dins de les mateixes accions a l'edifici.

- II. Restauració -consolidació i posada en valor de les pintures murals. Tractaments de les llacunes. Aquesta fase es pot coordinar per ser visitable amb la difusió de aquest nou be patrimonial al públic local o interessat en el nou descobriment.

Direcció Tècnica :

Agustín Gamarra Campuzano
Mª José Garcia Mulero

Restauradores :

Alfonsa Saavedra Rol
Montserrat Soriano Presumido

Treballs realitzats al desembre de 2019

**Gamarra & Garcia,
Conservació i restauració, S.L.**

Passeig Albers, nº 63, 08198 St. Cugat del Vallès (Barcelona)

93 674 78 14 – 630 90 78 77 / 78